

1. Prológus

Avéleménynyilvánítást az uralmon lévő elitek mindig megpróbálták kontrollálni. Jonathon Green – Nicolas J. Karolidesszel közös, hatalmas méretű, majdnem 800 oldalas cenzúraenciklopédiájában – a következőképpen fogalmazta ezt meg összefoglaló jelleggel:

„A kommunikációt mindig is ellenőrzés alatt tartották. A két jelenség kölcsönös viszontagságokban kapcsolódik egymáshoz: ahogy a kommunikáció elterjedt, úgy nőtt a cenzúra is.”¹

Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg nevéhez kötjük Európában a mozgatható betűelemekkel és betűfémekkel történő nyomtatást,² amely nagymértékben elősegítette a protestáns reformáció gondolatainak terjedését is, aminek meggátolása érdekében mind a római katolikus egyház, mind a kormányzatok mindent megtettek. 1529-ben Angliában megjelent az első olyan lista, amely VIII. Henrik utasítására a kormányzat által betiltott könyvek felsorolását tartalmazta,³ majd a 16. század közepére Angliában azt is megszabták, mely nyomdák (London, Oxford és Cambridge) nyomtathatnak állami engedéllyel.⁴ Franciaországban 1535-ben I. Ferenc adta ki a tiltott könyvek listáját, majd az 1551-es *chateaubriant-i ediktumban* megtiltották minden olyan könyv értékesítését, importálását vagy nyomtatását, amelyet a Párizsi Egyetem Hittudományi Kara nem hagyott jóvá.⁵

2. Index Librorum Prohibitorium

A római katolikus egyház IV. Pál pápa utasítására 1559-től adta ki az *Index Librorum Prohibitoriumot*, amely a tiltott könyvek listáját tartalmazta.⁶ A listának három része volt:

- azon írók nevei, akiknek minden műve betiltásra került;⁷
- egyes művek, a szerzők megnevezésével;
- névtelen szerzők és műveik.

A római katolikus egyház listája mellett Spanyolországban, Angliában, Németalföldön és a Német-római Birodalomban különféle listák készültek, amelyekre a kibocsátó álláspontja szerinti eretnek gondolatokat vagy ideológiaiilag veszélyes tanokat hirdető művek kerülhettek. A cenzúrázást, azaz meghatározott tartalmak nagyközönséghez való eljutásának megakadályozását így az egyház és az állam kéz a kézben végezte, néha vallási, néha erkölcsi, néha politikai köntösbe bújtatva valódi szándékait, ám „arra vonatkozóan, hogy az elmúlt 500 év során hány könyv, hány egyéb írásmű és műalkotás esett a [...] cenzúra áldozatául, összegző felmérés természetesen soha nem készülhetett, már azért sem, mivel nagyon sok jegyzőkönyvet és ítéletet az ügyek lezárása után hivatalból megsemmisítettek”.⁸

Gosztonyi Gergely*

Miért nem kedveltük a Helytartótanácsot?

A magyarországi cenzúra korszakai 1723 és 1848 között

3. A magyarországi cenzúrahelyzet 1723–1780 között, avagy a „pozsonyi cenzúra” korszaka

Magyarországon 1524-re tehetjük az első cenzurális típusú rendelet kiadását, amikor II. Lajos március 9-én levelet írt Nagyszeben városának, miszerint – jószágvesztés terhe mellett – Luther Mártonnak „a veszedelmes iratait senki se merészelje olvasni”.⁹ Bár a források nem egyértelműek abban a tekintetben, hogy a levélben foglaltaknak milyen hatása volt, egy évre rá, 1525-ben Sopronban már bizonyíthatóan történtek könyvégetések.¹⁰ A cenzúra a következő kétszáz évben Magyarországon is szinte végig valóság- és állami hatalomvédő intézményként funkcionált.

A III. Károly által 1723-ban szentesített 97. tc. alapján felállított Helytartótanács három évvel később, 1726-ban elrendelte, hogy a megjelentetésre szánt kéziratokat be kell részére küldeni, és a kinyomtatás csak előzetes engedély birtokában volt lehetséges. E szabály alól számos kibúvó létezett, amelyeket 1730-ban próbáltak egyértelműsíteni, amikor is elrendelték, hogy a politikai és egyéb közügyi műveket mindig be kell küldeni előzetes vizsgálatra. A revizorok döntő többsége jezsuita volt, így a 18. század derekára a Magyar Királyságban egy római katolikus egyházi kontroll alatt álló, államilag támogatott felekezeti cenzúra vált jellemzővé.

Mária Terézia uralkodásával az ellenőrzés kisebb központosítását figyelhetjük meg, hiszen Bécsben felállította a Könyvrendőrséget¹¹ (*Bücherpolizei*), amely „a katolikusokkal elnéző, a protestánsokkal kíméletlen”¹² volt, és feladatai közé tartozott az egyház- és államellenes művek felkutatása is. 1745-től számíthatjuk az úgynevezett „pozsonyi cenzúra” korszakát hazánkban, hiszen az uralkodó elrendelte, hogy a Magyar Királyság területén a Helytartótanács Egyház(ügy)i Bizottsága végezze a „könyvvizsgálatnak” nevezett előzetes cenzúrát.

A revizorokat olyan megbízható személyek közül választották, akik „feltétlen engedelmességgel viseltettek a katolikus egyház iránt, és a cenzúrát kizárólag a katolicizmus hatalmi eszközének tekintették”.¹³ A beérkezett

* Gosztonyi Gergely PhD, habil. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-6551-1536

műveket először ők vizsgálták meg, majd javaslatukat az Egyház(ügy)i Bizottság – saját véleményét csatolva – a Helytartótanács elé terjesztette. A Helytartótanács döntése a Kancellária útján került felterjesztésre az uralkodóhoz, aki visszajuttatta döntését a Helytartótanácsához végrehajtás végett.

Az uralkodót döntésében 1751-től a Bécsben felállított Cenzurabizottság (*Zensurkommission*) segítette, amelyben egyre inkább szorították vissza a jezsuita képviselőket.¹⁴ Egy adott könyv betiltásáról szóló információkat azonban eseti alapon, egyedi rendeletek formájában terjesztették, amely szükség-szerűen nehézkessé tette a döntések egységesülését és megismerhetőségét. Emiatt 1754-ben bevezették a folyamatosan kiegészített és frissített *Catalogus Librorum Prohibitorum*ot, amely a betiltott könyvek listáját tartalmazta.¹⁵

A korszakban problémát jelentett, hogy az egyes tartományok cenzurális hivatalai és a bécsi Cenzurabizottság nem képeztek szerves egységet, ami mind az eljárásrendekben, mind az alkalmazott elvekben, mind pedig a meghozott döntésekben nyilvánult. Így volt lehetséges, hogy a magyarországi cenzúra jóval konzervatívabbnak bizonyult a központi intézménynél. Mária Terézia a helyzet teljes központosítására nem vállalkozott, ám 1756-tól a bécsi hivatal által jóváhagyott könyvek szabadon terjeszthetővé váltak a birodalomban, így ahhoz külön tartományi eljárás nem volt szükséges. Döbör András fontos lépésként jelzi, hogy 1763-ban és 1766-ban a bécsi Cenzurabizottság szabályzatát ráerőltették a Helytartótanácsra,¹⁶ ezzel is enyhítve kicsit a Lajtán túli maradibb szellemiséget.¹⁷

A rendszer ugyanakkor kijátszható maradt továbbra is, hiszen a szabályzatok a 16 oldalasnál rövidebb műveket nem tekintették könyveknek,¹⁸ így azokat nem kellett külön engedélyeztetni. Bár az engedélyezésnek illetően szándéka nem volt, mégiscsak hozzájárult a magyarországi pamfletirodalom további fejlődéséhez.¹⁹

4. II. József cenzurális reformpolitikája, avagy a „bécsi cenzúra” korszakának kezdete

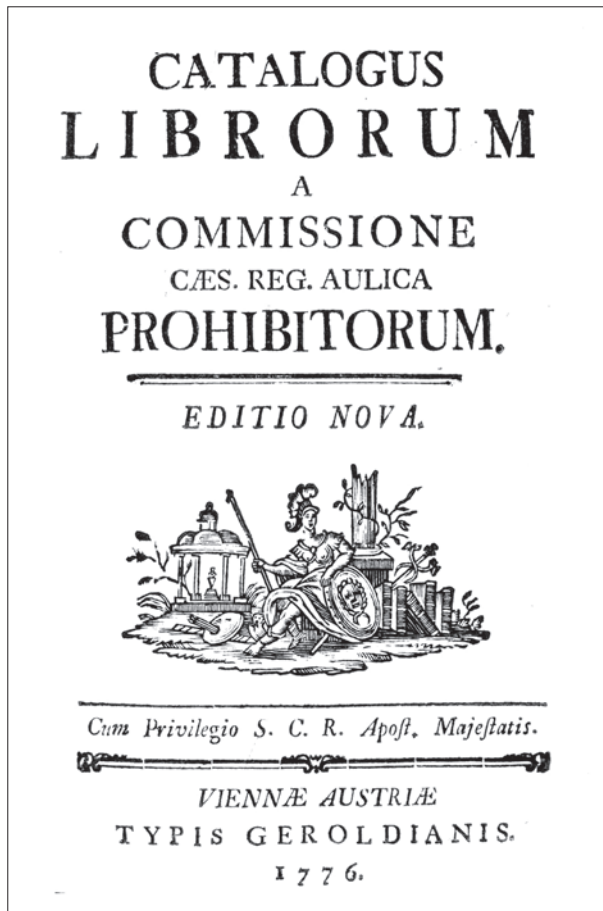
A Mária Teréziát követő II. József reformjainak megítélése még ma is sok tudományos vitát generál. Az elentmondás érzékeltetésére érdemes Ballagi Gézárt idézni, aki szerint „II. Józsefnek minden gondja és törekvése népeinek boldogítására volt irányozva”,²¹ míg Bánlaky József szerint az uralkodó – édesanyjától eltérően – kevésbé figyelt oda a magyar nemzeti érzékenységekre, így „egymás után adta ki a nemzet ősi alkotmányát és jogos érzékenységét mélyen sértő rendeleteit, amelyek nagybárára ama törekvésből fakadtak, hogy felette heterogén elemekből álló birodalmát lehetőleg egységessé tegye”.²²

A cenzurális szabályozás kapcsán is megfigyelhető uralkodása alatt ezen egységesítési akarat, amelyet emellett az államosítás szándéka is övezett, azaz hogy az eljárás immár tisztán állami, és ne egyházi kézben összpontosuljon. Az 1781. június 11-ei híres cenzurarendelet „nem törli ugyan el teljesen a cenzúrát, de ami a fontos, megszűnik eszme- és gondolatfojtó ereje”,²³ ugyanis, bár „ami az államjogi és politikai kérdéseket illeti, e téren továbbra is fenntartotta és gyakorolta a legszigorúbb

cenzúrát”,²⁴ a tudományos művekkel szemben elnézőbb volt.²⁵

A jogi normán végig érezni a jozefinista cenzúra Janusarcúságát. A felvilágosodás szellemében – és az egyház visszaszorítása érdekében – egy bizonyos szintig támogatta a kritikák megjelenését, illetve az egyházpolitikai és elméleti vitákat, ám elfogadhatatlannak nevezte, ha „a szent vallást [...] Isten tulajdonságainak babonás elferdítése és álszenyeskedés által megvetésre méltónak tüntetik fel”.²⁶ Ugyanígy kíméletlenül kívánt lépni a trágárság és az erkölcstelenség minden formájával szemben.²⁷ A rendelet lehetővé tette a cenzurális döntések megkérdőjelezését is, hiszen az érintett – saját költségén – folyamodhatott revízióért.²⁸

A rendelet szabadságfokának korszakhoz képest magas voltát mutatja, hogy az uralkodó saját magát is bírálhatóvá tette, „s ezzel példát ad hivatalnoka ezreinek, kik bürok-

*A Catalogus Librorum Prohibitorum 1776. évi kiadásának címlapja*²⁰

ratikus göggel zárták el addig füleiket a szabad szótól s kik legnagyobb ellenségei voltak a sajtónak, mint amely elsősorban van hivatva a hivatalnoki visszaélések leleplezésére és ostromozására”.²⁹ A rendelet ugyanis lehetővé tette, hogy „bírálatok [...] bárkit érjenek is az ország fejedelmétől az utolsóig, különösen akkor, ha a szerző a maga nevét kinyomatja s ez által a dolog valóságára felől jóváállást vállal magára, nem tilthatók el, mert minden igazság-szerető embernek örülnie kell, ha az igazság ezen az úton tudomására jut”.³⁰

II. József még a rendelet kiadásának napján meghagyta azt is, hogy újságot és kalendáriumot tilos *Imprimatur*³¹ nélkül kinyomatni. Ezen rendelkezés megsértőire 6–12 dukátos bírság várt, amit egy éven belül 100 dukátra emeltek fel.³² Ugyanebben az évben elrendelték a *Catalogus Librorum Prohibitorum* felülvizsgálatát is.³³

A rendelet végrehajtásával kapcsolatban a korábbi – szinte duális – megoldások helyett az egységesítés megoldását választották: feloszlatták az eddig az egyes tartományokban működő könyvvizsgáló-bizottságokat (*Zensur-Kommissionen*), és helyettük valamennyi örökös tartomány részére csak egy, Bécsben működő könyvvizsgáló-főbizottságot (*Bücher-Zensur-Hauptkommission*) állítottak fel. Az egyes tartományokban csak egy-egy alsóbbrendű revizori hivatal (*Bücher-Revisionsamt*) tartottak fenn, amelyek innentől csak „a kifogástalan könyveket és kéziratokat hagyhatták jóvá saját hatáskörben”.³⁴ Sashegyi Oszkár megfogalmazásában: „a magyar cenzúrát provinciális jellegű szervvé”³⁵ fokozták le.

Az uralkodó az eredetileg az örökös tartományoknak kiadott cenzúrendeletét 1782. június 8-án a magyar területekre nézve is életbe léptette, ezzel pedig az egész magyarországi tartalomellenőrzést az ekkorra már a központi tanulmányi bizottság alá rendelt bécsi Tanulmányi- és Cenzúrabizottság (*Studien- und Zensurkommission*), avagy a „bécsi cenzúra” végezte.³⁶ E bizottságban az egyház már semmilyen szerepet nem kapott, így az egyházi cenzúra végét is jelentette az 1781. évi rendelet. A rendszer gyakorlati megvalósulása leginkább „az előzetes cenzúra decentralizálása és az utólagos cenzúra összbirodalmi centralizálása”³⁷ képlettel volt jellemezhető, amikor az elfogadást helyi szinten, míg a tiltást központosítottan végezték.

Ám hiába a szép és felvilágosult elvek, az egységes gyakorlati megvalósulást hazánkban az egyre erősödő nemesi ellenállás sokszor megakasztotta. A Helytartótanács már 1781-ben így fordult az uralkodóhoz, amikor megismerte a rendelet tervezetét: „Beláthatatlan következményekkel járna, ha gátlástalan szellemek teljes szabadságot kapnának az írásra, főleg, ha Ófelsége szent személyét is kritizálhatnák.”³⁸ A konzervatív szellem pedig megmaradt, hiszen az 1784-ben Budára költöző Helytartótanács belülről működő revizori hivatalt továbbra is az ex-jesuita Hübner páter vezette.

5. Cenzurális szigorítások II. Lipót idejében

II. József halála után a magyar országgyűlés több bizottságot is kiküldött a sajtószabadság³⁹ és a cenzúra⁴⁰ helyzetének rendezésére, ám azok elkészült munkálatait Bécsből nem engedték az országgyűlés elé terjeszteni. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a magyar rendek álláspontja szerint egyrészt a cenzúra irányítása a magyar rendi országgyűlés hatáskörébe kellene tartozzon,⁴¹ másrészt pedig a revizorokat nem az uralkodónak, hanem a magyar hatóságoknak kellene kinevezniük.

Ugyanígy hátraarcot jelent a korábbi felvilágosult cenzúranak II. Lipót 1790. szeptember 13-ai cenzúrendelete,⁴² hiszen a korábbi engedékenyebb hozzáállást felülvizsgálták és egyértelműen tiltani rendelték a vallás vagy az egyház kritizálását, mondván, hogy „mindazon munkákat, amelyek az állami törvényeket és a fejedelem rendeleteit gáncsolják és gúnyolják, egyszerűen tiltsák el, mivel az ilyesmi az engedelmességre való hajlandóságot gyengítik az alattvalók lelkében”,⁴³ ami pedig a korszak uralkodói felfogása alapján a köznyugalmat sértené. Mindemellett a revizoroknak megparancsolták, hogy a lehető leginkább tartsák magukat a könyvvizsgálat során a szabályrendeletekhez, és azoktól – leginkább a vallásügyet és a vallást érintő művek esetében – a legkisebb mértékben se térjenek el.

A papíron szigorú intézkedések a gyakorlatban hatástalanok maradtak: mind a könyvnyomtatást, mind a sajtóhelyzetet egyértelmű élenkülés jellemezte. Ám ez tünékeny ábránd volt csupán, és a változó helyzet még nem kijegecesedő gyakorlati cenzúrája okozta. Utólag már jól látjuk, hogy valójában „kezdetet vette a visszautazás az időben”.⁴⁴

6. Kein Lichtstrahl, avagy a „bécsi rendőri cenzúra” korszaka

A mindössze két évig uralkodó II. Lipót trónját I. Ferenc örökölte, aki megpróbálta visszaforgatni az idő kerekét. A cenzúra kapcsán „a szervezetet Józseftől, a szellemet pedig Lipóttól vette át”.⁴⁵ Az uralkodó – a magyar rendek álláspontjával szembehelyezkedve – egyértelműsítette, hogy a cenzúra gyakorlása a királyi felségjogok közé tartozik, és ettől semmilyen formában nem kíván eltérni. Emellett a cenzurális intézkedések gyakorlati megvalósulásának erősítését kérte az érintettektől, azaz hogy az elvek és szabályok ne csupán papíron, hanem a gyakorlatban is érvényesüljenek.

A Magyar Királyság területén a cenzúra gyakorlása továbbra is a Helytartótanács feladata volt, amelyen belül Könyvvizsgálati Osztály (*Departamentum Revisionis Librorum*) került létrehozásra. Az itt dolgozó revizoroknak munkájuk során a birodalmi Tanulmányi- és Cenzúrabizottság által kiadott *Catalogus Librorum Prohibitorum* mellett szem előtt tartaniuk, amely a korábbi „dereguláció”

után ismételtén növekvő tételszámmal bírt. A „könyvvizsgálók” kéthetente, majd hetente ülészetek, és az üléseken sokszor maga Sándor Lipót főherceg nádor is részt vett.⁴⁶

Ő kiváló partnernek bizonyult a szigorodó cenzúra működtetésében, hiszen 1795-ben maga is így írt:

„A pap eddig kötelességének tekintette, hogy a falusiakat vallásos és társadalmi kötelességeikre kioktassa. Ezen felül nincs szükség további felvilágosításra és a paraszt a régi egyszerűségében boldogabb lesz, mint ha új igények és vágyak ébresztésével nyugtalanítják.”⁴⁷

Álláspontja szerint a köznyugalom fenntartása a birodalmon belül első számú prioritást kell élvezzen, így a politikai lapok számának csökkentését kívánatosnak tartotta. Ennek alátámasztására Kelemen Roland jelzi, hogy az 1792-ben hazánkban működő tíz politikai lapból 1805-re csupán a fele (egy magyar, egy latin és három német nyelvű politikai lap) maradt fenn.⁴⁸

Az 1793. esztendőben az uralkodó három cenzúrával kapcsolatos rendeletet is kibocsátott: január 14-én és április 18-án fellépést hirdetett minden olyan nyomtatásra váró gondolat ellen, ami a trónt, a társadalmi és állami rendet fenyegethette, míg június 25-én egyértelmű királyi jognak nyilvánította a könyvvizsgálatot és a nyomdák működésének engedélyezését. A helyzetnek a Martinovics-féle összeesküvés sem kedvezett, és annak bukása után – félve a további magyarországi erőzítől – 1795. február 22-én újabb, immár az egész birodalomra érvényes általános könyvvizsgálati rendeletet (*Generalzensurverordnung*)⁴⁹ adott ki.⁵⁰

A rendelet mind az előzetes, mind az utólagos cenzúrát ismerte, és mindkettő alkalmazását bátorította a gyakorlat számára. A rendelet értelmében a nyomdászoknak semmit sem szabad *Imprimatur* nélkül kinyomtatniuk. A büntetések tárházát kiemelten szélesre állapították meg: elkobozták az egész készletét, a nyomdász elvesztette iparjogát, és ezeken felül minden forgalomba került példány után ötven forint bírságot kellett fizetnie.⁵¹ Amennyiben ez utóbbira nem volt képes, akkor börtönnel és testi büntetéssel volt szankcionálható.⁵² Ráadásul „az afféle kifogások pedig, hogy az illető a példányokat nem adta el, hanem csak cserébe adta vagy elajándékozta, vagy hogy a nyomtatványt külföldi megrendelésre és a külföld számára készítette, vagy hogy a vétséget az üzleti szolga vagy valami nap-számos követte el, figyelembe nem vétetnek”.⁵³

A rendelet megtiltotta, hogy a könyv szerzője közvetlenül a cenzornak nyújtsa be anyagát: azt csak és kizárólag a hivatalon keresztül tehetette meg. Ráadásul, ha a szerzők valahogy mégis megtudták, hogy a hivatal melyik cenzorra szignálta az anyagot, „nem szabad annak a nyakára járniuk, azt kérésekkel és előterjesztésekkel zaklatniuk vagy tévútra vezetniük”.⁵⁴ A hivatal döntései ellen a bécsi központi hivatalhoz lehetett fellebbezni.⁵⁵ Bár a rendelet fő célja az eljárások további egységesítése lett volna, Ballagi Géza szerint „több helyt annyira zavaros, sőt érthetetlen, hogy szükségkép tévedésbe ejtette a könyvárúsokat és nyomdászokat”,⁵⁶ így célját nem érte el. A korábbi kiszorításuk után pedig újból megjelentek az egyházi re-
vi-

zorok, amit jól példáz Bessenyei György 1796-os ironikus levele, miszerint: „Pap a Censor mindenütt, ne tsudáld, kezekbe van az igazság költsa, mellyet mindég zárva tartanak. Tsudállatos dolog, hogy a hiteles igazság, mindég tsak borotvált föbe lakhasson!”⁵⁷

I. Ferenc uralkodását a továbbiakban is a folyamatosan szigorodó intézkedések jellemezték, hiszen 1798-ben feloszlatták az olvasóköröket, majd egy évre rá, 1799-ben bezáratták a kölcsönkönyvtárakat is. A korábbi helyzethez képesti legsúlyosabb visszalépést azonban az 1793-ban felállított bécsi Rendőrségi Hivatal (*Polizeihofstelle*) hatásköreinek 1801. évi kibővítése jelentette, amely immár Rendőrségi- és Cenzúrahivatalként (*Polizei- und Zensurhofstelle*) működött, ezzel pedig a cenzúravétségeket rendőrségi ügyként kezelték.⁵⁸ Ezzel megkezdődött a „bécsi cenzúra” korszakának alkorszaka, a „bécsi rendőri cenzúra” időszaka, és a birodalmi *Catalogus Librorum Prohibitorum* immár majdnem 40 000 tételesre bővült.⁵⁹

1806-ban a könyvkereskedések alapítását is királyi engedélyhez kötötték, azaz jól látszik, hogy az uralkodó a korabeli technikai színvonalon mindent megtett, hogy ellenőrizhesse a nyilvánossághoz eljuttatandó tartalmakat. Két évvel később, 1808-ban felmerült ugyan az udvarban a tartományi cenzurális hivatalok teljes megszüntetésének lehetősége és ezzel együtt a Helytartótanács vonatkozó jogköreinek elvonása, ám végül „ez a terv arra zsugorodott össze, hogy a Helytartótanácsnak a cenzúra gyakorlása tárgyában új, szigorúbb utasítást küldtek”.⁶⁰

1810. szeptember 14-én újabb cenzúrarendelet kiadására került sor,⁶¹ ami a cenzorok számára az iránymutatást a bevezetőben adta meg: „egyetlen fénysugár sem maradhat a jövőben észrevétlen és el nem ismert a monarchiában, függetlenül attól, hogy honnan származik.”⁶² Ismét kiemelésre kerültek azon tudományos munkák, amelyeket „új felfedezések, tömör és világos kifejtés, új nézetek felfedezése stb. jellemez”,⁶³ és ezeket „a legnagyobb engedékenységgel kell kezelni, és rendkívül fontos indokok nélkül nem szabad betiltani őket”.⁶⁴

A brosúrákra, az ifjúsági és népszerű kiadványokra, illetve a szórakoztató könyvekre vonatkozó eljárásban azonban a cenzurális szabályokat a rendelet a lehető legkörülményesebb szigorral kívánta érvényesíteni. Itt az eltiltás nemcsak a vallással, az erkölccsel, az uralkodóház iránti tisztelettel és ragaszkodással vagy a fennálló államformával szembeni kritikai művekre vonatkozott, hanem mindazon alkotásokra, amelyek „sem az elmére, sem a szívre nincsenek jótékony hatással, és amelyek egyetlen célja az érzékek elaltatása”.⁶⁵ Nem engedte ugyanakkor tiltani az olyan műveket, amelyekben „az államigazgatás egészét vagy egyes ágait bírálják, hibákat és visszaéléseket tárnak fel, javításokat javasolnak”, bár ezeket „méltsósággal és szerénységgel kell megírni”.⁶⁶ Megjelenik mindezek mellett a *toleratur* intézménye is, amely azokra a kiadványokra vonatkozik, amelyeket a művelt közönség olvashat, de a műveletlenek kezébe nem valók.⁶⁷

Ballagi Géza álláspontja szerint, bár a rendelet szabadelvűnek tűnik I. Ferenc korábbi rendeleteihez képest, valójában nem más, mint szemfényvesztés.⁶⁸ Tényleg a cenzornak kell egy tudományos munkáról eldöntenie, hogy

új felfedezés szerepel-e benne vagy hogy tömören és világosan van-e az kifejtve? Tényleg a cenzor döntse el, mi való a művelt közönség kezébe? Tényleg a cenzornak kell eldöntenie, hogy az államigazgatás bírálata méltósággal és szerénységgel van-e megírva?

A cenzúra tehát a gyakorlatban tovább dübörgött a birodalomban, elfojtva minden haladó és jobbító eszmét, nemesebb törekvést. Hazánk szerencséje csupán annyi volt, hogy a magyar cenzorok meglehetősen slendrián módon kezelték a hivatalos dokumentumokat: a jegyzőkönyveket következtelenül vezették, a katalógusokat nem adták át egymásnak, az osztrák könyvrendeletek hosszú sorát pedig csak sporadikusan ismerték. Mindez alapján elmondható, hogy a magyar cenzúra „rendszeretlen, önkényes és határozatlan”⁶⁹ volt.

7. Epilógus – Budára! Budára! A Helytartótanácsához!

1820. január 11-én királyi tilalmat hirdettek az irodalmi és tudományos folyóiratok Magyarországra való behozatalára is, ami ellen több haladó szellemiségű megye is felemelte szavát: Bars vármegye például feliratban tiltakozott a cenzúra ellen.⁷⁰ 1825. július 3-án Bergamóban I. Ferenc végre aláírta az országgyűlést összehívó királyi meghívólevelet, amely kapcsán ígéretet tett a rendeknek a korábbi represszív politikájának megváltoztatására. 1812 óta nem tartottak országgyűlést hazánkban, így az 1825. szeptember 11-én összeülő diétát hatalmas várakozás előzte meg. A bécsi kongresszust is megidéző előbeszéd

így fogalmaz: „elmulván az összes, valaha viselt háboruk legveszedelmesebbikének válsága, Ő császári királyi és apostoli felsége, miután az ő fáradhatatlan gondoskodása s a kormánypálczája alatt élő népeknek is áldozatkészsége által Európa békéje helyreállított.”⁷¹

Az újonnan megélénkülő parlamenti élet egyik állomása, hogy az 1790-ben kiküldött bizottságok *ad acta* tett munkálatait újból elő kívánták venni, és „mint igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügy”,⁷² újabb bizottság felállításáról döntöttek, amely a korábbi anyagok felülvizsgálataért volt felelős. A cenzúra kérdésköre itt még nem eltörlési szándékkal jelent meg a felszólalásokban: inkább a kérdés rendeleti úton való szabályozása jelentett a rendek számára problémát. Ugyanígy felvetették páran, hogy cenzorok ne csak katolikusok lehessenek, ám mindez ekkor még nem talált meghallgatásra.⁷³ A kormányzat álláspontja ekkor még egyértelmű volt: a politikát meg kell próbálni elzárni a nagyközönség, a nem művelt rétegek elől. Ez az álláspont azonban nem volt sokáig tartható: az 1832–1836. évi diétán a haladó megyék – az előzetes ellenőrzés helyett – az utólagos felelősség kizárólagos rendszerét kívánták volna bevezetni.⁷⁴

Az út azonban még így is hosszú volt addig az 1848. március 15-ei napig, amikor a tömeg „Budára! Budára! A Helytartótanácsához!” kiáltásokkal felvonulva és „a helytartótanácsi épület minden zugát elfoglalva”⁷⁵ elérte, hogy másnap a Helytartótanács ideiglenes rendeletével *de jure* is megerősítse, hogy „a sajtó minden megelőző cenzúra nélkül szabadon működik”⁷⁶ hazánkban. Az 1848. évi 18. törvénycikk⁷⁷ méltóképpen mondott búcsút az abszolutisztikus cenzúra időszakának, ám a gyakorlati megvalósulásra a kiegyezést követő évekig kellett várni.⁷⁸

GOSZTONYI, GERGELY

Warum mochten wir den Statthaltereirat nicht? Die Epochen der Zensur in Ungarn zwischen 1723 und 1848 (Zusammenfassung)

Die Studie führt den Leser durch die wichtigsten Epochen und gesetzlichen Regelungen der Zensur in Ungarn im 18. und 19. Jahrhundert, in denen sie fast durchgehend als Institution zum Schutz der Religions- und Staatsmacht fungierte. Nach der Errichtung des Statthaltereirates im Jahr 1723 lässt sich die sogenannte „Pressburger Zensur“-Epoche beobachten, da auf dem Gebiet des Königreichs Ungarn das Kirchenkomitee des Statthaltereirates die vorläufigen Zensurmaßnahmen durchführte. Die Regierungszeit von Joseph II. wird als „Wiener Zensur“-Epoche

bezeichnet, da hier deutliche zentralisierende Maßnahmen ergriffen wurden. In der Ära Leopolds II. wurden klare Verschärfungen eingeführt, gefolgt von der „Wiener Polizei-Zensur“-Epoche unter der Herrschaft von Franz I. In dieser Periode wurden alle fortschrittlichen und reformorientierten Ideen sowie edlere Bestrebungen unterdrückt, sodass die Veränderungen des Jahres 1848 auch im Bereich der Zensur frischen Wind brachten, der die schalen Gedanken durchlüften konnte.

Why didn't we like the Council of Governors? The Eras of Censorship in Hungary between 1723 and 1848
(Abstract)

The study guides the reader through the most important epochs and legal regulations of censorship in Hungary in the 18th and 19th centuries, in which it functioned almost continuously as an institution for the protection of religious and state power. After the establishment of the Governor's Council in 1723, the so-called "Pressburg Censorship" era can be observed, as the Church Committee of the Governor's Council carried out the provisional censorship measures in the territory of the Kingdom of Hungary. The

reign of Joseph II is referred to as the "Viennese censorship" era, as clear centralising measures were taken here. In the era of Leopold II, clear tightening measures were introduced, followed by the "Viennese police censorship" era under the reign of Franz I. During this period, all progressive and reform-oriented ideas and nobler endeavours were suppressed, so that the changes of 1848 also brought a breath of fresh air in the area of censorship, which was able to air out the stale ideas.

Jegyzetek

- ¹ GREEN, Jonathon – KAROLIDES, Nicholas J.: *Encyclopedia on Censorship*. New York, 2005. Facts on File, Inc., 2005. xxviii. p.
- ² BARBIER, Frédéric: *Histoire du livre*. Paris, 2012. Armand Colin (Collection U).
- ³ GREEN–KAROLIDES 2005. 603. p.
- ⁴ BRIGGS, Asa – BURKE, Peter: *A média társadalomtörténete. Gutenbergtől az internetig*. Második, bővített, átdolgozott kiadás. Budapest, 2012. Napvilág Kiadó, 58. p.
- ⁵ POTTINGER, David T.: *The French Book Trade in the Ancien Regime, 1500–1791*. Cambridge, MA, 1958. Harvard University Press, 55. p. DOI: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674432581>.
- ⁶ Az utolsó 1948-ban jelent meg, majd VI. Pál pápa 1966-ban hivatalosan is megszüntette a kiadványt. Kiemelésre érdemes ugyanakkor, hogy bár sem egyházi, sem pedig kánonjogi hatásokat ezután nem tulajdonítottak neki, egyházi körökben erkölcsi iránymutatóként továbbra is figyelembe vehették az *Indexeket*. PETLEY, Julian: *Censorship. A Beginner's Guide*. Oxford, 2009. Oneworld Publications, 35. p.
- ⁷ 1596 után ezt a kategóriát megszüntették, így ezután „csak” műveket tiltottak be, szerzőket nem.
- ⁸ PRUZSINSZKY Sándor: *Halhatatlan cenzúra*. Budapest, 2014. Média-tudományi Intézet, 9. p.
- ⁹ MAROS Andor: *A cenzúra*. Budapest, 1947. Népszava Könyvkiadó, 35. p.
- ¹⁰ SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Budapest, 1928. Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó Rt., 5. p.
- ¹¹ MAROS 1947. 45. p.
- ¹² DÖBÖR András: Sajtó és cenzúra a 18. és a 19. század fordulóján Magyarországon. *Médiakutató*, 2014. 2. sz. 17. p.
- ¹³ Uo. 18. p.
- ¹⁴ 1764-ben az utolsó megmaradt jezsuitát is kiszorították a bizottságból. BACHLEITNER, Norbert: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Wien, 2017. Böhlau Verlag GmbH & Co. KG, 50. p. DOI: <https://doi.org/10.7767/9783205207078>.
- ¹⁵ Uo. 55. p.
- ¹⁶ DÖBÖR 2014. 18. p.
- ¹⁷ Ugyanakkor szép példája a cenzúra abszurditásának, amikor 1777-ben magát a *Catalogus Librorum Prohibitoriumum* is felvették a *Catalogus Librorum Prohibitoriumum*ba „nehogy abból a rossz emberek a rossz és az okos emberek az okos könyveket megismerjék”. GOSZTONYI Gergely: *Cenzúra Arisztoteléstől a Facebookig*. Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 59. p. DOI: <https://doi.org/10.24362/cenzura.gosztanyi.2022>.
- ¹⁸ CUSHING, George F.: Books and Readers in 18th-Century Hungary. *The Slavonic and East European Review*, 1969. 108. sz. 66. p.
- ¹⁹ A pamfletirodalom magyarországi fejlődéséről I. G. ETÉNYI Nóra: *Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában. Aetas*, 2002. 1. sz. 15–35. p.
- ²⁰ Kép forrás: *Catalogus Librorum A Commissione Cæs. Reg. Aulica Prohibitoriumum. Catalogus Librorum A Commissione Cæs. Reg. Aulica Prohibitoriumum. Viennæ Austriæ: Typis Geroldianis: 0. Viennæ Austriæ: Typis Geroldianis, 1776. Wienbibliothek im Rathaus, A-105475, <https://resolver.obvsg.at/urn:nbn:at:AT-WBR-52047/> / Public Domain Mark 1.0.*
- ²¹ BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest, 1888. Franklin Társulat, 103. p.
- ²² BÁNLAKY József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. XIX. kötet. Budapest, 1932. Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- ²³ MAROS 1947. 47. p.
- ²⁴ KÓKAY György: Az újságenczúra hazánkban a 18. században. In SZABOLCSI Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története 1705–1892*. I. kötet. Budapest, 1979. Magyar Tudományos Akadémia, 170. p.
- ²⁵ *Zensurverordnung Josephs II.* 1781. 1. §.
- ²⁶ Uo. 2. §.
- ²⁷ GNAU, Hermann: *Die Zensur unter Joseph II.* Leipzig, 1911. Singer, 262. p.
- ²⁸ *Zensurverordnung Josephs II.* 1781. 7. §.
- ²⁹ BALLAGI 1888. 111. p.
- ³⁰ *Zensurverordnung Josephs II.* 1781. 3. §.
- ³¹ *Az Imprimatur a nyomdakész kiadvány tényleges kinyomtatásának engedélyezése.*
- ³² KÓKAY 1979. 172. p.
- ³³ A felülvizsgálat után a korábbi nagyjából 4500 tétel 900 körüli számra olvadt.
- ³⁴ BACHLEITNER, Norbert: *Censorship of Literature in Austria, 1751–1848*. Leiden, 2022. Koninklijke Brill NV, 50. p. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004519282>.
- ³⁵ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*. Budapest, 1938. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Könyvesboltja, 9. p.
- ³⁶ SASHEGYI Oszkár: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Beitrag zur Kulturgeschichte der Habsburgischen Länder*. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó, 40. p.
- ³⁷ DÖBÖR 2014. 19. p.
- ³⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, kancelláriai iratok, 4934/1781. Közli: PRUZSINSZKY 2014. 44. p.
- ³⁹ „A nemzeti nevelés és a sajtószabadság általános elvei rendszerének kidolgozására, a királyi jogok sérelme nélkül, országos bizottság neveztesék ki.” 1790–1791. évi 15. törvénycikk *az ifjuság neveléséről*.
- ⁴⁰ „A közpolitikai bizottságban tárgyalandó a könyvvizsgálat, egyetértőleg azonban a tudományos bizottsággal.” 1790–1791. évi 67.

- törvénycikk a közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kiadogozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak nevezetnek ki.
- ⁴¹ Ennek egyik vadhajtása, hogy „Pestmegye [...] a censura jogát magához ragadta”. MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés. II. kötet*. Budapest, 1907. Magyar Tudományos Akadémia, 168. p.
- ⁴² KOLLÁROVÁ, Ivona: Freedom of the press in Hungarian Late Enlightenment discourse. *Historický Časopis*, 2016. 5. sz. 790. p.
- ⁴³ Közli: PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest, 2006. Osiris Kiadó, 51. p.
- ⁴⁴ PRUZSINSZKY 2014. 56. p.
- ⁴⁵ SASHEGYI 1938. 10–11. p.
- ⁴⁶ MÁLYUSZNE CSÁSZÁR Edit (szerk.): *Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*. Budapest, 1985. Gondolat Könyvkiadó.
- ⁴⁷ DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete. I. kötet. Első rész*. Budapest, 1944. Magyar Történelmi Társulat, 170. p.
- ⁴⁸ KELEMEN Roland: Sajtószabadság vagy hadiérdek? – Az első világháború dilemmája. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2014. 2. sz. 71. p.
- ⁴⁹ BALLAGI 1888. 782. p.
- ⁵⁰ Sashegyi Oszkár arról ír, hogy bár még a kiadás napján megküldték a rendeletet a magyar kancelláriára, hogy azonnali hatállyal életbe lépjen, arra hivatkozással, hogy az 1793-as rendeleteket már átültették, a magyar kancellária *ad acta* tette az utasítást. SASHEGYI 1938. 12. p.
- ⁵¹ *Generalzensurverordnung Franz I. 1795. 4. §.*
- ⁵² Érdemes összevetni ezt az 1781-es cenzúrendelettel, amelyben egyetlen büntető szankció sem található.
- ⁵³ *Generalzensurverordnung Franz I. 1795. 4. §.*
- ⁵⁴ Uo. 7. §.
- ⁵⁵ Uo. 17. §.
- ⁵⁶ BALLAGI 1888. 790. p.
- ⁵⁷ Idézi HÖNICH Henrik: „Szabad létszen elmékedésével tett találmánynyait a’ nyelvnek és az írásnak tolmátsága által is világosságra hozni.” Politikai viták a nyilvánosság szükségéről és határaitól a Magyar Királyságban az 1790-es évek elején. *Századvég*, 2021. 2. sz. 30. p.
- ⁵⁸ GRAFINGER, Christine Maria: La censure en Autriche. *Mélanges de l’École française de Rome. Italie et Méditerranée*, 2009. 2. sz. 371–372. p. DOI: <https://doi.org/10.3406/mefr.2009.10862>.
- ⁵⁹ A munkát az 1805-ben felállított Recenzuráló Bizottság (Rezensurierungs-Kommission) végezte.
- ⁶⁰ DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete. I. kötet. Második rész*. Budapest, 1944. Magyar Történelmi Társulat, 193. p.
- ⁶¹ A rendeletet kötelezővé tették a magyarországi cenzorok számára is, bár ennek a jogi normának is elmaradt a hivatalos kihirdetése. SASHEGYI 1938. 21. p.
- ⁶² *Zensurvorschrift Franz I. 1810.*
- ⁶³ Uo. 3. §.
- ⁶⁴ Uo. 4. §.
- ⁶⁵ Uo. 6. §.
- ⁶⁶ Uo. 8. §.
- ⁶⁷ Uo. 17. §.
- ⁶⁸ BALLAGI 1888. 807. p.
- ⁶⁹ SASHEGYI 1938. 30. p.
- ⁷⁰ BOTH Ödön: Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte. A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio politico-juridica*, 1956. 4. sz. 42. p.
- ⁷¹ 1827. évi törvénycikk, Előbeszéd.
- ⁷² 1827. évi 8. törvénycikk a bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik.
- ⁷³ BÉNYEI Miklós: *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról*. Debrecen, 1994. KLTE Egyetemi Könyvtár, 21–36. p.
- ⁷⁴ A korszakról részletesen I. GOSZTONYI Gergely: „Kétszer kettő négy”, avagy Irinyi József találkozása a cenzúrával és a sajtószabadsággal. In SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – SCHWEITZER Gábor (szerk.): „...aki bátor és odaadó hazafi volt”. *Emlékkötet Irinyi József (1822–1859) tiszteletére*. Budapest, 2024. Akadémiai Kiadó, 54–61. p.
- ⁷⁵ *Pesti Hirlap*, 1848. (március 17.) 1054. sz. 1. p.
- ⁷⁶ RÉVÉSZ T. Mihály: A „füstbement” tervezet, s ami utána következett... (Az első magyar sajtótörvény kálváriája). In BALOGH Judit – KONCZ Ibolya Katalin – SZABÓ István – TÓTH J Zoltán (szerk.): *65. Studia in Honorem István Stipta*. Budapest, 2017. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 354. p.
- ⁷⁷ 1848. évi 18. törvénycikk *sajtótörvény*.
- ⁷⁸ RIGÓ Balázs: 1867 as the Year of Constitutional Changes Around the World. *ELTE Law Journal*, 2017. 2. sz. 43–45. p.; KÉPESSY Imre: Föderalizmus, centralizmus, dualizmus – avagy a kiegyezéshez vezető út. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 93–112. p.

